

שריפת חמץ ביום טוב

מקורות – (א) הנאה מאפר חמץ – ה. "רבי עקיבא אומר..." תוספות ד"ה ואומר (=וכתיב); כו: "תנו רבנן תנור..." תוספות ד"ה בישלה; כא: "ומותר בהנאה..." תוספות ד"ה בהדי; טור אר"ח תמ"ה, הגהות רעק"א על השולחן ערוך שם ס"ק א; חידושי הגר"ח הל' חמץ ומצה פ"א ה"ג.

(ב) השוואה לעבודה זרה – ביאור הגר"א אבה"ע קכ"ד ס"ק ב; תוספתא ערלה פ"א ה"ז; שולחן ערוך יר"ד קמ"ב, ד ורמ"א שם, ט"ז ס"ק ה.

(ג) היתר אוכל נפש – תוספות שבת כד: ד"ה לפי שאין שורפין; תוספות רבנו פרץ מו. ד"ה כיצד מפרישין, ותוספות הר"ש שם ד"ה לא תקרא; שר"ת אבני מילואים סי' ב'.

בשיעור הקודם ראינו את דיון הגמרא בעניין מועד מצוות 'תשביתו'. הגמרא מחפשת מקור לכך שמצוות ההשבחה חלה כבר בערב הפסח. אחד המקורות לכך מובא בברייתא בשם רבי עקיבא:

"רבי עקיבא אומר: ... הרי הוא אומר 'אך ביום הראשון תשביתו שאור מבתיכם, וכתיב 'כל מלאכה לא יעשה בהם, ומצינו להבערה שהיא אב מלאכה' (פסחים ה.).

הגמרא בהמשך מבארת את ההנחות שעליהן התבסס רבי עקיבא¹. בין השאר הוא מניח, בשיעור החמץ חייב להיות בשריפה ולא בדרכים אחרות, כשיטת רבי יהודה. כיוון שכך, לא ייתכן לפרש ש"היום הראשון" הוא ט"ו בניסן, והתורה ציוותה לבער את החמץ ביום טוב עצמו – שהרי הבערה אסורה משום מלאכה! על כורחנו יש לפרש, שמצוות ביעור חמץ היא בערב יום טוב, כאשר המלאכות עדיין מותרות.

לפי רבי עקיבא, שריפת החמץ אסורה ביום טוב משום מלאכת הבערה. כידוע, מלאכת יום טוב הותרה משום אוכל נפש. התוספות על אתר (ד"ה ואומר?) שואלים מדוע גם כאן לא יהיה היתר לשרוף את החמץ משום אוכל נפש, למשל במקרה שהאדם משתמש בחמץ כחומר בערה לצורכי בישול. התוספות מניחים, שקיימת דרך שבה מותר ליהנות משריפת החמץ – לאחר שהחמץ נשרף והפך לגחלים. בשיעור זה

1 בכך נעסוק בהרחבה בשיעור הבא – "שמע מינה מדרבי עקיב תלת", עמ' 125.

2 לפי התיקון יש לגרוס "וכתיב".

נעסוק בדברי התוספות, ונברר מהו האופן שבו מותר ליהנות מהשריפה מחד, ומאידך – מהם גדרי ההיתר של מלאכת אוכל נפש ביום טוב³.

הנאה מאפר חמץ

כאמור, לדעת התוספות מותר ליהנות מחמץ לאחר שנשרף והפך לגחלים. הם מביאים לכך ראייה מהגמרא:

”דכשישרף ויעשה גחלים הנאתו מותר, כדאמר בפרק יכל שעה גבי ערלה: בישלה על גבי גחלים דברי הכל הפת מותר, והוא הדין חמץ” (תוספות פסחים ה. ד”ה ואומר).

הגמרא בפרק השני (כו:) מתירה ליהנות מפת שנאפתה על גבי גחלי ערלה. התוספות בסוגייתנו כנראה הבינו, שההיתר מבוסס על הדין של אפר איסורי הנאה. כפי שראינו בשיעורים הקודמים⁴, הדין של אפר איסורי הנאה מבואר בסוגיה בסוף מסכת תמורה. המשנה שם (לג:) מחלקת בין איסורי הנאה הנשרפין והנקברין. המשנה קובעת שהנשרפין לא ייקברו, והנקברין לא ישרפו. הגמרא (לד.) שואלת מהו הטעם לכך, ומבארת שקיים הבדל בין הנשרפין לבין הנקברין ביחס לאפר: אפר הנשרפין מותר, ואפר הנקברין אסור. משום כך אסרו לשרוף את הנקברין, כדי שאדם לא יתבלבל בין הנקברין והנשרפין, ויבוא ליהנות מאפר הנקברין.

ההסבר המקובל לחילוק הגמרא בין הנשרפין והנקברין מובא בתוספות שם:

”דנשרפין כיון שצוה הכתוב לשרוף, אחר שעשה – כאילו נעשית מצותו, ואין לך דבר שנעשית מצותו ומועלין בו, הכא נמי כיון שנעשית מצותו הלך אסוריה... אבל הנקברין, דלא הטעין הכתוב לשרוף – משוך איסוריהו לעולם” (תוספות תמורה לג: ד”ה הנשרפין).

איסורי הנאה הנשרפין – מצווה לשורפם, והשריפה מהווה מימוש של ייעודם. לכן, לאחר השריפה פוקע האיסור, כדין דבר שהתקיימה מצוותו. באיסורי הנאה הנקברין אין מצוות קבורה, אלא הקבורה נועדה רק למנוע תקלה. כיוון שכך, איסור הנאה אינו פוקע לעולם מעל הנקברין, אפילו אם ישרפו.

3 ההיתר משום אוכל נפש עשוי להתרחב אם נתבסס על דין 'מתוך' – "מתוך שהותרה לצורך הותרה נמי שלא לצורך". בעניין זה נעסוק בשיעור הבא. בשיעור זה נתמקד בדין הבסיסי של אוכל נפש, כיוון שבהמשך הסוגיה נאמר שרבי עקיבא אינו מקבל את דין 'מתוך'.

4 עיין לעיל עמ' 10.

ערלה היא מאיסורי ההנאה הנשרפין, ולכן אפרה מותר. לדעת התוספות, היתר זה קיים כבר בשלב הגחלים, ולכן מותר לאכול פת שנאפתה על גבי גחלי ערלה. אמנם, בגמרא משתמע שההיתר של הפת הוא רק בדיעבד, ולכתחילה אסור לאפות על גבי גחלים. התוספות שם (ד"ה בישלה) מתייחסים לכך, וטוענים שקיים הבדל בין גחלים לאפר, ובאפר מותר אף לכתחילה. על כל פנים, נראה שלדעת התוספות בסוגייתנו ההיתר קיים באופן עקרוני בשני המקרים, וההבדל הוא רק ברובד הדרבנן⁵.

הסוגיה בפרק השני עוסקת בערלה. התוספות מניחים שאותו הדין נכון גם בחמץ. קיים מקור נוסף, אשר דרכו ניתן לבחון את דינו של החמץ באופן ישיר. המשנה בתחילת הפרק השני (כא.) קובעת, שלאחר שנאסר החמץ בהנאה – אסור להסיק בו תנור וכיריים. הגמרא מתייחסת לדין המשנה, ומנסה לברר מהו החידוש בו:

”פשיטא! לא צריכא, לרבי יהודה דאמר אין ביעור חמץ אלא שריפה; סלקא דעתך
אמינא הואיל ואמר רבי יהודה מצותו בשריפה, בהדי דקא שריף ליה ליתנהי מיניה,
קמשמע לך” (פסחים כא:).

לפי ההווה אמינא של הגמרא, האיסור להסיק תנור בחמץ תלוי במחלוקת התנאים בעניין אופן הביעור – בשריפה או בכל דבר. הראשונים מבארים זאת על רקע החילוק של המשנה במסכת תמורה בין הנשרפין והנקברין. רבי יהודה סובר שביעור חמץ בשריפה דווקא. כיוון שכך, כאשר החמץ נשרף – התקיימה מצוותו ופקע איסורו. חכמים סוברים שביעורו בכל דבר, ולכן איסור החמץ אינו פוקע בשריפה⁶.

למסקנת הגמרא גם רבי יהודה מודה שאסור להסיק את התנור בחמץ. התוספות אצלנו מבארים שזהו איסור דרבנן בלבד. איסור זה מקביל לאיסור לאפות לכתחילה את הפת על גבי גחלים של ערלה, שגם הוא לדעת התוספות איסור דרבנן. הנאה מהאפר, לעומת זאת, תהיה מותרת אף לכתחילה לדעת רבי יהודה. חכמים יחלקו על רבי יהודה, ויסברו שאפילו האפר אסור מדאורייתא. כך מבאר הטור בהלכות פסח:

5 בפשט הגמרא שם אפשר להבין שהגחלים אסורות גם בדיעבד, ועדיין לא פקע איסורן. הגמרא כלל לא התייחסה לדין של הגחלים עצמן, אלא רק אמרה שהפת מותרת, והגחלים לא אוסרות את הפת. אם נבין כך, לא נוכל לקבל את דברי התוספות אצלנו, שהרי החמץ עצמו עדיין אסור. נראה שהתוספות מניחים, שכבר בשלב הגחלים התקיימה מצוות השריפה, ואיסור ההנאה פקע.

6 זהו הפירוש המקובל לגמרא – עיין למשל תוספות ד"ה בהדי דקשריף ליה. רבנו דוד (ד"ה לא צריכא אלא לרבי יהודה) לא קיבל פירוש זה, כיוון שלדעתו בשעת ההסקה החמץ עדיין לא הפך לאפר ולא פקע איסורו. לפיכך הוא פירש את הסוגיה בדרך אחרת, וקשר אותה לדין הגמרא בדף כה-כו בעניין הנאה מאיסורים כשלא אפשר ואינו מתכוון.

“אבל ליהנות באפרו אחר ששרפו, זה תלוי בפלוגתא דרבי יהודה ורבנן, לרבי יהודה שהוא בשריפה מותר, דקיימא לן כל הנשרפין אפרן מותר, ולרבנן אסור, דכל הנקברין אפרן אסור” (טור או"ח תמ"ה).

רבי עקיבא איגר בהגהותיו על השולחן ערוך (ס"ק א) התקשה בפסק זה של הטור. לדעתו, גם לפי חכמים אפר החמץ אמור להיות מותר. באיסורי ההנאה הנקברין אין שום מצווה לבער את האיסור, ולכן אי אפשר לומר שהתקיימה מצוותו בשריפה. בחמץ, לעומת זאת, גם חכמים מודים שקיימת מצוות ביעור. המחלוקת היא רק באופן הביעור – בשריפה או בכל דבר. כיוון שכך, אם שרפו את החמץ – גם לדעת החכמים התקיימה מצוותו בשריפה זו, ומדוע לא יפקע ממנו האיסור?

בשיעורים הקודמים⁷ ראינו את תירוצו של הגר"ח לקושיה זו (הל' חמץ ומצה פ"א ה"ג). הגר"ח ביאר את מחלוקת רבי יהודה וחכמים כמחלוקת מהותית באופי מצוות 'תשביתו'. לפי רבי יהודה יש קיום חיובי ופעיל למצוות ההשבתה. התורה מצווה לשרוף את החמץ, ולכן שריפה זו מפקיעה את האיסור. חכמים חולקים על שיטת רבי יהודה באופן מהותי, וסוברים שאין מצווה לבער את החמץ באופן פעיל. המצווה מלמדת אותנו שיש איסור עשה להחזיק חמץ ברשותו במועד הנקוב. כאשר האדם מבער את החמץ הוא נמנע בכך מלעבור על האיסור, אך אינו מקיים מצווה חיובית. כיוון שכך, אי אפשר לומר שהתקיימה מצוותו של החמץ, והוא נשאר באיסורו, כדעת הטור.

השוואה לעבודה זרה

קושיית התוספות בסוגייתנו מבוססת על ההנחה, שאפר חמץ מותר בהנאה. כפי שראינו, מסתבר שהנחה זו נכונה דווקא לשיטת רבי יהודה, ולא לחכמים. מכל מקום, התוספות יכולים להקשות מכאן על רבי עקיבא, שהרי מבואר בגמרא שרבי עקיבא סובר כרבי יהודה בעניין זה. ואמנם, מסקנת הגמרא הייתה שגם רבי יהודה מחמיר בהסקת תנור וכיריים בחמץ. אך התוספות ביארו שזוהי חומרא מדרבנן בגחלים, ומעיקר הדין החמץ מותר בהנאה גם לפי המסקנה.

ניתן לבאר את מסקנת הגמרא באופן שונה. ייתכן שלפי המסקנה, גם רבי יהודה מודה שאפר חמץ אסור בהנאה מדאורייתא. כדי לבאר זאת, נתייחס בקצרה לאיסור הנאה אחר – עבודה זרה.

הגמרא במספר מקומות מזכירה את הדין "כתותי מכתת שיעוריה". דין זה קובע, שאיסור הנאה העומד לשריפה – נחשב כדבר שאין לו שיעור. לדוגמה, הגמרא במסכת סוכה (לא): אומרת שאי אפשר לצאת ידי חובה בלולב של אשרה. לולב צריך שיעור של ארבעה טפחים, ואילו לולב של אשרה עומד לשריפה ונחשב כדבר שאין לו שיעור כלל.

בגמרא מצאנו את דין "כתותי מכתת" מפורש רק ביחס לאיסורי עבודה זרה. יש ראשונים שהרחיבו את הדין הזה לכל איסורי ההנאה הנשרפין. כך למשל, הגמרא במסכת סוכה (לה.) עוסקת בדין אתרוג של ערלה. הגמרא מביאה נימוקים שונים לפסול אותו למצוות ארבעה מינים, אך אינה מזכירה את דין "כתותי מכתת שיעוריה". התוספות על אתר (ד"ה לפי שאין בו) סברו, שבנוסף לנימוקים המפורשים בגמרא, האתרוג פסול גם משום "כתותי מכתת", שהרי גם ערלה היא מהנשרפין⁸.

הגר"א חלק על הראשונים האלה. לדעת הגר"א, "כתותי מכתת" לא נאמר בכל איסורי ההנאה הנשרפין, אלא דווקא בסוג מסוים של איסורי הנאה:

"הא לא מצינו בש"ס שאמרו 'כתותי' אלא באותן שצריכין לבער, כגון עבודה זרה, ולכן הצריכו בסוכה ל"ה א' טעם אחר לערלה, אף על גב שמצותו בשריפה"

(ביאור הגר"א אבה"ע קכ"ד ס"ק ב).

הגר"א מבחין בין איסורי הנאה שמצוותם בשריפה, לבין איסורי הנאה שהתורה מצווה להשמידם ולבערם מן העולם. ערלה ייעודה לשריפה, ובכך מתקיימת מצוותה. כמוכן, השריפה מובילה ממילא לכילוי הערלה, אך התורה אינה מצווה באופן ישיר לכלות ולהשמיד את הערלה מן העולם. בעבודה זרה, לעומת זאת, קיים ציווי מפורש לבערה ולהשמידה. הדרך לבצע זאת היא על ידי שריפה, אך יסוד הדין הוא רצון התורה לבער את העבודה הזרה מן העולם. לדעת הגר"א, דין "כתותי מכתת" נאמר דווקא באיסורי הנאה מסוג זה. הדין קובע, שדבר העומד להיות מושמד – כאילו אינו קיים כבר כעת⁹.

8 הר"ן (גיטין י. בדפי הר"ף ד"ה שלחו) חילק בין שני סוגים של איסורי הנאה בעניין כתותי מכתת. איסורי הנאה שאינם עומדים לשריפה נחשבים כדבר שאין לו שיעור, אך הם כשרים לדברים שאינם דורשים שיעור, כגון גט. איסורי הנאה העומדים לשריפה נחשבים כשחוקים וטחונים לחלוטין, ואפילו לגט הם פסולים. דבריו הובאו להלכה ברמ"א אבן העזר קכ"ד, א.

9 הגמרא במסכת יבמות (קג:) קובעת שסנדל המוחלט בצרעת פסול לחליצה. רש"י שם (ד"ה מוחלט חליצתה פסולה) פירש שהפסול הוא משום כתותי מכתת, כיוון שהסנדל עומד לשריפה. לשיטת הגר"א יש להסביר שהחלט משום צרעת דומה באופיו לאיסור הנאה משום עבודה זרה, או שיש סיבה אחרת לפסול את הסנדל לחליצה.

החילוק של הגר"א עשוי להיות משמעותי גם לעניין היתר ההנאה מהאפר. התוספתא במסכת ערלה מחלקת בהקשר זה בין ערלה לעבודה זרה:

"תנור שהסיקו בקליפי ערלה... אפה וכשל בגחלים מותר. אפר¹⁰ בכולן מותר, חוץ מעצי אשירה"
 (תוספתא ערלה פ"א ה"ז).

לפי התוספתא, ההיתר ליהנות מאפר של איסור הנאה קיים בערלה, אך לא בעבודה זרה. ניתן להסביר את דין התוספתא על פי החילוק של הגר"א. ביחס לערלה התורה מצווה על שריפה בלבד. לאחר שהתבצעה השריפה, התקיימה מצוות התורה ופקע האיסור. בעבודה זרה, לעומת זאת, השריפה היא רק האמצעי לקיים את רצון התורה להשמיד ולכלות את העבודה הזרה מן העולם. כיוון שכך, גם לאחר שהתקיימה השריפה – האיסור עומד בעינו, ולא יהיה לו היתר לעולם.

השולחן ערוך ביורה דעה (קמ"ב, ד) עוסק במקרה של הסקת תנור בעצי עבודה זרה. לדעת הרמ"א שם, הפת נאסרת רק אם היא נאפתה כנגד האבוקה, דהיינו לפני שהעבודה הזרה הפכה לגחלים. המקור להיתר זה נמצא בסוגיה שראינו לעיל, העוסקת בעצי ערלה. מדבריו של הרמ"א עולה, שההיתר של גחלים קיים לא רק בערלה אלא גם בעבודה זרה. ה"ז על אתר (ס"ק ה) משיג על הרמ"א, וטוען שההיתר אינו קיים בעבודה זרה, אלא דווקא בערלה ודומיה. נראה שה"ז התבסס על העיקרון הנ"ל, שלפיו ההיתר של האפר אינו קיים באיסורים העומדים לביעור והשמדה.

ניתן אולי להרחיב עיקרון זה גם ביחס לחמץ. בשונה מאיסורי הנאה אחרים, התורה מצווה להשבית את החמץ לבערו. אמנם, ההסתערות על החמץ אינה חריפה כמו ההסתערות על העבודה הזרה. אך מסתבר לומר שגם חמץ יהיה כלול בקטגוריה של איסורי הנאה העומדים להשמדה, והשריפה לדעת רבי יהודה היא רק אמצעי לכך. אם כך, נוכל להגיע למסקנה שאפר חמץ אסור, גם לשיטת רבי יהודה הסובר שביעור חמץ הוא בשריפה דווקא¹¹.

10 לפנינו הגרסה היא "אפה בכולן", אך ה'מנחת בכורים' על אתר גרס 'אפר', וכך היא הגרסה גם בתוספתא כפשוטה. גם לפי הגרסה שלפנינו, החילוק באפייה על גבי גחלים בין ערלה לבין עבודה זרה מבוסס על אותו היסוד.

11 יש לציין, שחמץ מוזכר במפורש במשנה בתמורה כאחד מן הנשרפין. בגמרא שם מבואר שהמשנה היא כדעת רבי יהודה, הסובר שביעור חמץ בשריפה. כפי שראינו, הגמרא קובעת שהנשרפין אפרם מותר, ומכאן ראייה לכאורה שלפי רבי יהודה אפר החמץ מותר בהנאה. אולם ראייה זו אינה חד משמעית, כיוון שקביעת הגמרא אינה מתייחסת בהכרח לכל איסורי הנאה המפורטים במשנה. כך למשל, הרמב"ם

היתר אוכל נפש

מתוך הנחה שאכן יש דרך ליהנות משריפת החמץ, שואלים התוספות מדוע השריפה ביום טוב אינה מותרת משום אוכל נפש. בתירוצם הראשון הם עונים שאכן כך, מותר לשרוף חמץ ביום טוב לצורך אוכל נפש. הגמרא התעלמה מהיתר זה, כיוון שמן הסתם קיימים מקרים שבהם האדם שורף את החמץ שלא על מנת ליהנות ממנו, והפסוק אמור להתייחס גם למקרים כאלה. תירוץ זה מתמקד במישור הפרשני, ואינו מחדש דבר בדיני מלאכה ביום טוב.

בתירוץ השני בתוספות מתחדש עיקרון מהותי יותר. לפי תירוץ זה, שריפת החמץ ביום טוב אסורה, אף על פי שיש לאדם הנאה ממנה:

”כיון דמתחלת הבערה אינו יכול להנות ממנו, אף על גב שיהא לו הנאה ממנו אחר כך – אסור, כמו נדרים ונדבות שאין קריבין ביום טוב למאן דאמר, אף על פי שיש בהן מאכל הדיוט לבסוף”
(תוספות פסחים ה. ד"ה ואומר).

ההנאה מהחמץ תגיע לאדם רק לאחר זמן, כאשר החמץ יהפוך לגחלים. בשעה שהאדם מתחיל לשרוף את החמץ, הוא עדיין איסור הנאה גמור, ואין לאדם שום הנאה ממנו. התוספות מחדשים, שהיתר אוכל נפש נקבע על פי המצב העכשווי. לא ניתן להתיר את המלאכה כעת, אם ההנאה ממנה תגיע רק בשלב מאוחר יותר.

התוספות מדמים את המקרה שלנו לשחיטת נדרים ונדבות ביום טוב. גם בנדרים ונדבות, בשעת השחיטה אסור לאכול מהבהמה, ואין לאדם כל הנאה משחיטה זו. רק בשלב מאוחר יותר, לאחר זריקת הדם, האדם יקבל את חלקו מהקרבת ויוכל ליהנות ממנו. הגמרא במסכת ביצה (יט.) מביאה מחלוקת האם מותר לשחוט נדרים ונדבות ביום טוב. לפי התוספות, הדעה האוסרת סוברת שהנאה עתידית אינה יכולה להתיר את השחיטה כעת. זהו העיקרון שאותו מיישמים התוספות גם ביחס לשריפת החמץ.

דיון דומה נמצא בתוספות במסכת שבת (כד: ד"ה לפי שאין שורפין). שם לא מדובר על שריפת חמץ, אלא על שריפת תרומה טמאה. הגמרא שם קובעת שאסור לשרוף תרומה טמאה ביום טוב, ומנמקת זאת בכך שאין שורפים קדשים ביום טוב. התוספות התקשו להבין את ההשוואה בין קדשים לתרומה. בקדשים אין כל היתר

הגביל את דין הגמרא להקדש בלבד (הל' פסולי המוקדשין פי"ט הי"ג). רוב הראשונים חלקו על הרמב"ם, אך ייתכן שגם הם יודו שחמץ אינו כלול בדברי הגמרא.

הנאה, והשריפה היא שלא לצורך כלל. בתרומה, לעומת זאת, מותר ליהנות בשעת השריפה. מדוע אם כן לא נתיר לשרוף את התרומה הטמאה בשבת משום אוכל נפש? התוספות מציעים שני תירוצים. לדעת ר"י, מעיקר הדין באמת מותר לשרוף תרומה טמאה ביום טוב. איסור השריפה הוא מדרבנן, גזירה משום קדשים. ריב"א הציג תירוץ אחר:

דכיון שאסרה תורה כל הנאות רק הנאת שריפה, אם כן הבערה זו אינה לצורך הנאות אלא לשם מצות שריפה, אלא שהתורה לא הקפידה שיהנה ממנה בשעת ביעורה, ולהכי לא דחיא יום טוב, מידי דהוה אנדרים ונדבות דאין קרבים ביום טוב למאן דאמר 'משלחן גבוה קא זכר... אף על פי שיש בהן אכילת אדם, משום דעיקרן לצורך גבוה' (תוספות שבת כד: ד"ה לפי שאין שורפין).

לדעת ריב"א שריפת התרומה אסורה, כיוון שעיקר המטרה והייעוד של השריפה הוא לצורך גבוה, ולא לצורך ההנאה הפרטית של האדם. הייעוד של המלאכה נקבע לפי גדרים אובייקטיביים, ולא רק לפי כוונתו של האדם. מבחינה אובייקטיבית, שריפת התרומה מוגדרת כקיום מצוות ה', אף שהאדם התכוון גם ליהנות ממנה. הנאה זו נחשבת כהשלכה צדדית של השריפה, והיא אינה משפיעה על אופי המלאכה כולה.

בדומה לתוספות אצלנו, גם ריב"א למד את דינו מהשוואה לנדרים ונדבות. לאדם השוחט את הקרבן יש מטרה כפולה – לקיים את מצוות ה', ולקבל הנאה מבשר הקרבן. לכאורה, העובדה שהאדם מקבל חלק מבשר הבהמה הייתה אמורה להתיר את השחיטה, בדומה לשחיטת בהמה השייכת ליהודי ולגוי בשותפות, המותרת ביום טוב (ביצה כא.). אך בנדרים ונדבות המצב הוא שונה. המטרה העיקרית של השחיטה היא הבאת קרבן לה'. ההנאה שמקבל האדם מהקרבן היא הנאה צדדית, ואינה מגדירה את מטרת השחיטה. זהו הפירוש לדברי הגמרא במסכת ביצה, המצוטטים בתוספות הנ"ל: "משולחן גבוה קא זכר".

קיים הבדל בין שיטת התוספות אצלנו לבין שיטת ריב"א. התוספות אצלנו מתמקדים בלוח הזמנים: כיוון שבשלב הראשון אין לאדם כל הנאה מהמלאכה – היא אסורה, אף שבשלב השני הוא יקבל ממנה הנאה. ריב"א, לעומת זאת, אינו מסתפק בכך. לדעתו, גם בשלב השני, כאשר מגיעה לאדם הנאה מהמלאכה – הנאה זו נחשבת כהשלכה צדדית, ואינה מגדירה את המלאכה כולה כמלאכת אוכל נפש. מבחינה מהותית, הייעוד של הקרבן לאורך כל התהליך, מתחילתו ועד סופו, הוא להיות קרבן לה' ולא לאכילת האדם, ולכן שחיטתו אסורה.

ההבדל בין השיטות עשוי להיות תלוי במובנים שונים של המושג "משולחן גבוה קא זכר". ניתן למצוא מודל מעין זה במקומות שונים בהלכה. ביחס לגזל הגר, הגמרא מבארת ש"קנאו השם ונתנו לכהנים" (בבא קמא קט:). גזל הגר ניתן לקב"ה, והכהנים זוכים בו מידי של הקב"ה. אולם, לאחר הזכייה הופך גזל הגר לרכושם הגמור של הכהנים, והם יכולים לקדש בו אישה. ייתכן שזהו המודל העומד בבסיס שיטת התוספות אצלנו. האדם זוכה בחלק מהקרבת משולחן גבוה, אך לאחר שהתרחשה הזכייה – יש לו זכויות מסוימות בחלקו. לכן, כדי להסביר מדוע השחיטה נאסרה יש להתמקד בשלב הראשון, שבו הקרבן עדיין אסור בהנאה.

לעומת זאת, במשנה במסכת קידושין נראה שקיים הבדל בין גזל הגר לקדשים. המשנה קובעת, שכהן המקדש בחלקו מן הקדשים – אינה מקודשת (נב:). גם לאחר שהכהן זכה בחלקו משולחן גבוה, הוא עדיין אינו הבעלים של חלק זה. הכהנים אוכלים את הבשר כאורחים על שולחנו של הקב"ה, ואין להם כל בעלות על הבשר, לא בתחילה ולא בסוף. לאור זאת הבין ריב"א, שהדין אינו תלוי בשלבים השונים בתהליך הקרבן מיועד לקב"ה מתחילתו ועד סופו, והנאת האדם מגיעה ממילא מכוחו של הקב"ה, ואינה יכולה להגדיר מחדש את ייעוד הקרבן.

בשיטת ריב"א ניתן להציע ניסוחים שונים. אפשר להבין, שאנו מכירים בכך שיש לשחיטה שתי מטרות – לצורך גבוה ולצורך הדיוט. ייעודו של הקרבן נקבע על פי המטרה העיקרית, והמטרה האחרת היא טפלה ובטלה לגביה. כך משתמע קצת בתוספות רבנו פרץ:

"מידי דהוה אנדרים ונדבות, שיש בהן צורך הדיוט אוכלי הבשר, כגון בשלמים, ואסורים משום אמורים לגבי גבוה, אלמא דבטיל ליה צורך הדיוט לגבי גבוה"
(תוספות רבנו פרץ פסחים מו. ד"ה כיצד מפרישין).

אם נקבל הבנה זו, נוכל להסיק ממנה מסקנות הלכתיות למקרים נוספים. לדוגמה, אדם השוחט בהמה בעיקר בשביל להאכיל נוכרים, אך יש לו כוונה משנית להאכיל גם את בני ביתו. לפי ההבנה המשתמעת מדברי רבנו פרץ, ייתכן ששחיטה זו תיאסר, כיוון שהמטרה המשנית להאכיל את בני ביתו בטלה כלפי המטרה העיקרית, שהיא האכלת הנוכרים.

ניתן לבאר את דעת ריב"א בניסוח שונה במקצת. מסתבר להבין, שהייעוד של הקרבן לגבוה איננו רק המטרה העיקרית, אלא הוא שורש העניין כולו. מבחינה עקרונית הקרבת הקרבן נחשבת כמיועדת באופן בלעדי לה', וההנאה של האדם היא

השלכה צדדית של השחיטה ותו לא. הנאת האדם כלל איננה מוכרת כאחת ממטרות השחיטה, אפילו לא כמטרה משנית, ולכן אין בכוחה להתיר את המלאכה.

יישומים נוספים לשיטת התוספות

ה'אבני מילואים' דייק בשיטת התוספות אצלנו, שהגורם המרכזי לאיסור הוא גורם הזמן, כפי שביארנו לעיל. כיוון שכרגע אין לאדם הנאה – אסור לו לבצע את המלאכה, גם אם תהיה לו הנאה ממנה בעתיד. מתוך כך סבר ה'אבני מילואים', שאפשר ליישם עיקרון זה במקרים נוספים:

"ונראה לעניות דעתי מבואר מזה... דכל שאינו יכול ליהנות בשעת המלאכה, אף על גב דיהיה לו הנאה אחר כך – אסור, וכששוחט בהמת נכרי נמי, בשעת שחיטה אין ישראל יכול ליהנות ממנה דשל נכרי היא, אלא אחר כך כשיקנה הבשר, וזה לא מהני" (שו"ת אבני מילואים סי' ב').

ה'אבני מילואים' עסק בשחיטת בהמה ששייכת לנוכרי ביום טוב, על מנת לקנות ממנו בהמשך את הבשר. לדעתו, שחיטה כזו אסורה לפי שיטת התוספות בסוגייתנו, כיוון שבשעת השחיטה אין לאדם יכולת ליהנות ממנה.

אף שעצם הדיוק של ה'אבני מילואים' בשיטת התוספות נראה נכון, מסתבר שאין הכרח לאמץ את מסקנתו. ראשית, ההנחה שבעלות הגוי על הבהמה פוגעת בהיתר משום אוכל נפש איננה פשוטה. אמנם, בגמרא מצאנו את המיעוט "לכם – ולא לעובדי כוכבים" (ביצה כא.). אך על פי הפשט, הגמרא אינה דנה בבעלות על הבהמה אלא במטרת השחיטה – האם היא לצורך ישראל או לצורך גוי. זאת, בדומה למיעוט הנוסף המופיע באותה הסוגיה – "לכם ולא לכלבים", שהוא בוודאי עוסק במטרת השחיטה ולא בבעלות על הבהמה. כיוון שכך, אם השחיטה היא לצורך ישראל, אפילו אם הבהמה שייכת לגוי – אין סיבה לאסור את השחיטה ביום טוב.

טענה שנייה כנגד שיטת ה'אבני מילואים' נוגעת יותר לענייננו בשיעור זה. ה'אבני מילואים' מניח, שבכל מקרה שבו ההנאה מגיעה לאדם רק בשלב השני, המלאכה אסורה. זוהי הרחבה משמעותית של שיטת התוספות, ולא ברור שניתן להרחיב את חידושם עד כדי כך. גם לפי התוספות, מסתבר שהאיסור יהיה קיים רק במקרה שהחפץ עובר שינוי מהותי בעצם זהותו. הפקעת איסור ההנאה מהחמץ מהווה מהפך במעמד החפץ. לכן, כל עוד לא התרחש המהפך הזה – אסור לשרוף את החמץ. גם זריקת הדם משנה באופן מהותי את מעמדו של הקרבן. שינוי הבעלות על הבהמה לא בהכרח

ייחשב כמהפך כזה. ייתכן אם כן, שגם לפי התוספות מותר לשחוט בהמה של גוי, שלא כדעת ה'אבני מילואים'¹².

קדשים, תרומה וחמץ

התוספות ערכו השוואה בין נדרים ונדבות לחמץ, ובין נדרים ונדבות לתרומה. אולם, ייתכן שניתן להבחין בין התחומים השונים. בדברינו הבאים נבחן כל אחד מהתחומים האלה בנפרד, וננסה לעמוד על המאפיינים המבדילים ביניהם.

נדרים ונדבות

כפי שראינו לעיל, התוספות הסבירו בדרכים שונות את הדעה האוסרת לשחוט נדרים ונדבות ביום טוב. בגמרא במסכת ביצה קיימת דעה אחרת, המתירה לשחוט קרבנות אלה ביום טוב. לאור הדברים שראינו, ניתן להסביר את הדעה הזו בדרכים שונות. ייתכן שדעה זו מקבלת את הבנת ריב"א, שהמטרה העיקרית של הקרבן היא לשם ה', והנאת האדם היא השלכה נלווית. אולם, לפי אותה דעה גם הנאה נלווית כגון זו מספיקה כדי להתיר את המלאכה משום אוכל נפש.

דרך אחרת מבוססת על שיטת התוספות אצלנו. לפי הבנת התוספות, נדרים ונדבות דומים באופיים לגזל הגר. בשלב הראשון אסורה ההנאה, אך בהמשך זוכה האדם בחלקו ומקבל לידי את הזכות ליהנות מהבשר. הנאת האדם יכולה גם היא להיחשב כמטרת השחיטה. הדעה האוסרת סוברת שאי אפשר להתחשב בהנאה זו, כיוון שהיא אינה קיימת בשעת השחיטה. הדעה המתירה חולקת על עיקרון זה, וסוברת שגם הנאה הבאה מאוחר יותר יכולה להתיר את המלאכה.

למעשה, הן התוספות בסוגייתנו והן התוספות במסכת שבת לא ביארו את הדעה המתירה בדרכים שהצענו, אלא ניסו לבאר את ההיתר באופן שלא יסתור את החידוש שלהם בדיני אוכל נפש. טעם ההיתר מבואר בדרכים שונות בשתי הסוגיות. התוספות במסכת שבת מבארים, שהנאת האדם נחשבת גם היא כמטרה עיקרית של השחיטה:

¹² מסתבר, שפער הזמן בפני עצמו אינו מספיק כדי לאסור מלאכת אוכל נפש. שהרי, לא יעלה על הדעת שאפייה תיאסר ביום טוב כיוון שהמאכל יהיה ראוי לאכילה רק לאחר כמה שעות! שיטת התוספות נאמרה במקרה, שעדיין לא התרחש שלב חשוב ומהותי הנדרש כדי לאפשר הנאה מהמאכל. כאשר אדם מקריב קרבן, הקרבן צריך לעבור את השלב המהותי של זריקת הדם לפני שהמקריב יוכל ליהנות ממנו, ולפני כן הוא נחשב "מחוסר מעשה". טענתנו היא שקניית הבשר איננה שלב משמעותי מספיק, וייתכן בהחלט שהבשר אינו נחשב "מחוסר מעשה" בשעת השחיטה.

"ולמאן דאמר קריבין ביום טוב, היינו משום דקסבר דעיקר שחיטתן ואפייתן נמי לצורך אדם" (תוספות שבת כד: ד"ה לפי שאין שורפין).

קשה לקבל הסבר זה של התוספות. גם אם נכיר בהנאת האדם כאחת ממטרות השחיטה, מסתבר שנוכל להחשיב אותה לכל היותר כמטרה משנית, ולא כאחת מהמטרות העיקריות. התוספות אצלנו מבארים את ההיתר בצורה שונה:

"ומאן דשרי שרי מילה" (תוספות פסחים ה. ד"ה ואומר)¹³.

לפי התוספות בסוגייתנו, ההיתר לשחוט נדרים ונדבות אינו מבוסס על הדין הרגיל של אוכל נפש. אכילת הבשר באמת אינה מוכרת כמטרה היכולה להתיר את השחיטה. ההיתר מבוסס על דרשה מיוחדת, הנלמדת מהפסוק "וחגתם אותו חג לה" (ויקרא כ"ג, מא). הגמרא במסכת ביצה (יט.) דורשת פסוק זה לעניין שחיטת קרבנות החג, ולדעת התוספות ניתן ללמוד מכאן היתר גם לשחיטת נדרים ונדבות.

תרומה

לעיל עסקנו בדעתו של ריב"א, האוסר לשרוף תרומה טמאה ביום טוב מדאורייתא. ריב"א למד את דינו מהשוואה לנדרים ונדבות. ר"י חלק על ריב"א וסבר שהאיסור הוא רק מדרבנן, ומדאורייתא אין איסור לשרוף תרומה טמאה ביום טוב. בתוספות לפנינו לא מבואר במה חולק ר"י על ריב"א, וכיצד הוא דוחה את ההשוואה לנדרים ונדבות. ביאור לסברת ר"י מובא בתוספות הר"ש:

"וכן נדרים ונדבות יש מהן לגבוה לאחר שחיטה, אבל תרומה טמאה שאין לגבוה ממנו כלום – ליכא למימר דמה שנהנה זכה משלחן גבוה" (תוספות הר"ש פסחים מו. ד"ה לא תקרא).

ניתן להבין את דברי הר"ש כפשוטם: ההנאה משריפת התרומה אינה יכולה להיחשב כאכילה משולחן גבוה, כיוון שאין לגבוה שום הנאה משריפה זו. על כורחנו יש לראות את השריפה כמיועדת להנאת האדם, בשונה מנדרים ונדבות שיש בהם חלק לגבוה.

אולם, ייתכן שההבדל שמתאר הר"ש איננו **סיבת** הדין, אלא הוא מהווה **סימן** להבדל מהותי יותר בין נדרים ונדבות לתרומה. העובדה שבנדרים ונדבות יש חלק לגבוה מעידה על כך שהם קדושים בקדושת מקדש. רמת הקדושה שלהם גבוהה יותר מרמת הקדושה של התרומה, שממנה אין שום חלק הניתן לגבוה.

13 גרסת התוספות שציטטנו היא על פי התיקון של גיליון הש"ס על אתר.

ההבדל ברמת הקדושה משמעותי לעניין היתר ההנאה. דבר הקדוש בקדושת מקדש – לא יעלה על הדעת שהדיוט יינה ממנו. לכן, נדרים ונדבות נחשבים כמיועדים לגבוה בלבד, והאדם מקבל את חלקו משולחן גבוה. רמת הקדושה של תרומה היא נמוכה יותר. לכן, היתר ההנאה משריפת התרומה אינו נחשב כהנאה משולחן גבוה, אלא כזכות השייכת באופן בסיסי לאדם. בדברים המקודשים בקדושת מקדש – כלל לא ניתן לאפשר הנאה כזו, ולכן אסור ליהנות משריפת קדשים¹⁴.

חמץ

התוספות במסכת שבת עוסקים בהשוואה בין תרומה לבין נדרים ונדבות. הם אינם מתייחסים כלל לחמץ, שבו עוסקים התוספות בסוגייתנו. מסתבר שגם ריב"א, המחמיר בשריפת תרומה ביום טוב, יוכל להקל בשריפת חמץ. כפי שראינו, מסברה ניתן להבין שקדושת התרומה היא ברמה נמוכה יותר מאשר בקדשים, ולכן ההנאה ממנה נחשבת כשייכת לאדם. ריב"א כנראה סבר שגם בתרומה יש קדושה ברמה גבוהה, ודי בה כדי להחשיב את ההנאה מהתרומה כהנאה משולחן גבוה. בחמץ, לעומת זאת, אין כל קדושה. שריפת החמץ נובעת מציווי התורה, ולא מקדושת החפצא. כיוון שכך, אי אפשר להחשיב את ההנאה מחמץ כהנאה משולחן גבוה, אלא זוהי הנאה השייכת באופן בסיסי לאדם. גם ריב"א, המחמיר בשריפת תרומה, יודה בכך.

מהכיוון ההפוך, סברת התוספות אצלנו היא ייחודית לחמץ, ולא ניתן ליישם אותה ביחס לתרומה. חמץ הוא איסור הנאה גמור, ורק בשלב מאוחר יותר של השריפה הוא הופך להיתר. בתרומה, לעומת זאת, קיים היתר מסוים כבר מהרגע הראשון. כיוון שכך, גם התוספות בסוגייתנו המחמירים בחמץ, עשויים להודות לדעת ר"י במסכת שבת, המקל בשריפת תרומה ביום טוב¹⁵.

14 בדומה לכן, לדעת הרמב"ם אסור ליהנות משריפת ביכורים טמאים, כיוון שחלה עליהם קדושת מקדש (הל' ביכורים פ"ב הי"ט).

15 כך בוודאי יש לומר אם נבין ששני התירוצים בתוספות אצלנו נאמרו בשם ר"י, ולא רק הראשון.